

Лук'яненко О. В. Мовне питання у педінститутах УРСР часів «відлиги»: проблеми, межі та критерії / Лук'яненко Олександр Вікторович // Матеріали за 8-а міжнародна научна практична конференція, «Динаміката на съвременната наука», - 2012. Том 5. Закон. История. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. – Р.59-61.

Лук'яненко Олександр Вікторович

Полтавський національний педагогічний університету ім. В. Г. Короленка

Мовне питання у педінститутах УРСР часів «відлиги»: проблеми, межі та критерії

Одним із нагальних питань, що їх підняв процес десталінізації, було питання мови в УРСР. Країна «від Москви до самих до окраїн» спілкувалася російською як мовою міжнародного спілкування. Питання ж статусу української мови залишалося невизначеним до кінця. Вірніше, воно стало реальною проблемою двомовності [1]. Л. Танюк звернув увагу на те, що масовий білінгвізм, притаманний УРСР, був явищем кардинально протилежним білінгвізму індивідуальному. Якщо другий є свідченням освіченості людини, то перший – є наслідком колоніального становища країни [2]. Де-юре незалежна країна отримала мовну проблему де-факто.

За місяць по смерті «вождя народів» Сталіна, 26 травня 1953 р., після доповідної записки тодішнього міністра внутрішніх справ Л. Берії Президія ЦК КПРС видала постанову «Про політичне та господарське становище Західних областей Української РСР». Услід за міністром МВС Президія ЦК визнала ненормальним викладання більшості дисциплін у вищих навчальних закладах Західної України російською мовою: у педагогічних та технічних вишах у середньому з п'ятдесяти дисциплін українською читалися лише чотири. Не дивно, що керманічі держави зазначали: цю політику ворожі елементи охрестили політикою русифікації [3]. Ці «ворожі елементи», як їх називали у Кремлі, в особі іноземних дослідників-советологів уже давно спостерегли цікаву закономірність. Українська реальність у складі СРСР була їм дуже

зрозуміла: навіть царська Росія не могла уявити такого домінування російської культури на теренах колишньої Малоросії, як це зробила Радянська влада [4].

Шукаючи наслідки цієї постанови Президії ЦК КПРС для України, О. Бажан проілюстрував ланцюгову реакцію у країні [5]. Бюро ЦК КПУ одразу провело екстрене засідання. З посади першого секретаря ЦК було звільнено Л. Мельникова за порушення ленінської національної політики. А призначений на його місце О.Кириченко навіть виступив із доповіддю, у якій висловив турботу з приводу домінування російської мови не лише у західних областях УРСР.

О. Бажан подав яскраві ескізи «мовного портрету» УРСР часів десталінізації на прикладі Донеччини, Харківщини, Криму та Львова для країни, що жила за «ідеології рівноправності всіх рас і націй» [6]. Яке місце займало мовне питання у стінах педвузів країни? Чи стала ленінсько-сталінська національна політика справжньою «чудодійною цементуючою силою» у вирішенні мовного питання[7], чи ж бо внесла більше негативу у щоденне життя людей? Чи існувала проблема «спаплюженої» української мови у педінститутах? Якщо так, то як вона поглиблювалась чи розв'язувалась? Зрештою, як реагували люди на коливання у проведенні мовної політики?

Вважаємо, що головним критерієм, що визначав місце української мови у середовищі педагогів, була етносоціальна неоднорідність групи освітян. Мову, якою спілкується людина визначають різні фактори. Головними визначимо те, якою мовою послуговується людина у родині, якою пізнає світ (мова навчання може суттєво різнитися від рідної) і домінантна мова соціального оточення.

Однією з умов появи мовного питання є зіткнення інтересів людей з різними життєвими орієнтирами. До критеріїв, що впливали на це, ми віднесемо стать, вік, соціальну та національну приналежність та місце народження і дорослішання, коли відбувалося формування особистості людини разом із мовними уподобаннями. Для розгляду проблеми етносоціальної неоднорідності вищої педагогічної школи ми вдалися до застосування методу вибіркової статистики. В основі лежав щільний аналіз особових справ викладачів Полтавського педінституту [8]. Доцільність використання

висновків, отриманих на даних ПДП, підтвердив аналіз відповідних документів Львівського [9], Дніпропетровського [10] та Дрогобицького вишів [11]. Основу порівняння показників мовно-національної приналежності, гендерних та соціальних характеристик склав аналіз звітів Житомирського [12], Кам'янець-Подільського [13], Київського [14] та ін. педінститутів УРСР.

Кожного року у Полтавському виші працювало 100-130 викладачів [15]. Вони йшли та повертались до стін інституту в залежності від кількості набору студентів та з особистих причин. Для визначення мовних орієнтирів полтавської освітянської еліти ми проаналізували 611 особових справ викладачів та співробітників педагогічного вишу, що працювали у його стінах упродовж 1953-1964 рр. Шукаючи відповідь на питання, якою мовою більше послуговувалися люди у повсякденному житті ми звертали увагу на різні документи. Першочерговим був листок з обліку кадрів. Однак, він не завжди може виступати дороговказом: у період до 1954 р. листок у більшості друкувався російською мовою. Потім в особових справах шаблони російською та українською мовою зустрічаються з перемінним успіхом. У більшості випадків людина заповнювала їх тією мовою, якою пропонував сам листок з обліку кадрів. Тому брати його за основу у визначенні домінуючої мови людини було б неправильно. Ми робили це лише у двох випадках. Перший – коли окрім листа з обліку кадрів ніякого письмового документа від людини не залишилось (включно з виступами на різних зборах, що збереглися в інших архівах (Державрхів Полтавської області, ЦДАГО та ЦДАВО України тощо). Подібних справ було 17% (104 із 611 наявних). Другий – коли людина свідомо писала іншою мовою, аніж вимагалось у формулярі. Наприклад, графи листа були віддруковані російською, працівник полишав інформацію українською чи навпаки [16]. Подібні факти є демонстрацією того, яка мова була рідною для людини, хоч їх не так уже й багато – 9% (55 з 611 справ викладачів).

Велику увагу у визначенні рідної мови ми приділили вивченню поточної документації працівників Полтавського педагогічного інституту. Були випадки, людина заповнювала листок з обліку кадрів російською мовою, коли ж справа

доходила до написання автобіографії (що може бути ближчим?), записи починалися українською. Тоді «пальма першості» переходила до української як мови, якою відбувався процес повсякденного мислення людини, незалежного від соціальних обмежень. Подібних прикладів під час дослідження було немало: 30% (183 з 611 особових справ).

І, зрештою, остання поправка, що впливала на визначення мови людини. Навіть при наявності автобіографії чи листка з обліку кадрів однією мовою, мова визначалася домінантною лише за наявності бодай 3-5 інших документів, написаних людиною тією ж мовою. До цього списку включалися заяви, прохання, рапорти, власноруч написані характеристики на себе, рецензії на роботи студентів тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ажнюк Б. Лінгвістичні аспекти глобалізації в Україні // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : Матер. наук. конфі. – К. : «Київський університет», 2002. – С.144-150.
2. Танюк Л. Мова в житті народу // Мовні конфлікти – С.8.
3. Лаврентий Берия. 1953. Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы. [под ред. акад. А. Н. Яковлева]. – М. : МФД, 1999, С.46-49.
4. Inkeles A. Soviet Nationality Policy in Perspective / / Russia under Khrushchev. - New York : Frederick A Praeger, 1962. – P.318.
5. Бажан О. Мовний процес в Українській РСР в умовах початкового періоду десталінізації (1953–1955 рр.) [Електронний ресурс] // Режим доступу до статті // http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Uxxs/2008_14/6.pdf
6. Радянська ідеологія дружби народів // Зоря Полтавщини. – 8 квітня 1953. – №71. – С.1.
7. Велике завоювання // Літературна газета. – 2 серпня 1951. – №31. – С.1.
8. Державний архів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.372, 15 арк.
9. ЦДАГО України, ф.1, оп.71, спр.158, 10 арк.
10. ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.1292, арк. 6.
11. Там само, спр.1293, арк.7.

12. Там само, спр.1294, арк.7.
13. Там само, спр.1296, арк.5.
14. Там само, спр.1297, арк.6.
15. Держархів Полтавської області, ф.П-15, оп. 2, спр.1733, 132 арк.
16. Держархів міста Києва, ф.Р-985, оп.2., спр.32, арк.1.